

ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено ретроспективний аналіз тлумачень понять "взаємодія" і "педагогічна взаємодія", обґрунтовується їхній нестабільний характер. Розкривається сутність педагогічної взаємодії та різні підходи до її означення з метою виявлення засад для здійснення наукового міждисциплінарного діалогу.

Ключові слова: взаємодія, навчання, виховання, педагогічна взаємодія, соціалізація

Інтегрування України до європейського освітнього простору зумовлює потребу підготовки кваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців. Окрім того, на сучасному етапі розвитку педагогічної науки наукові пошуки спрямовано на глибше осмислення традиційних для науки проблем, віднаходження в цих питаннях нових вимірів та зрізів. Глибоке вивчення, творче трактування історичного, культурного та педагогічного досвіду регіонів, який збагачує сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями, сприяє прогнозуванню її майбутнього розвитку на теренах усієї країни.

Актуальними в педагогічній царині за цією темою вважаємо праці, в яких простежується загальнотеоретичний підхід до змісту педагогічної взаємодії (І.Бех, Б.Гершунський, О.Гребенюк, Г.Ковальов, С.Коротаєва, А.Мудрик, Л.Савенкова, Г.Селевко, В.Семенов, О.Рудницька). Державні освітні документи визначають пріоритетні напрями реформування виховання – його наповнення культурно-історичними надбаннями українського народу, розроблення теоретико-методологічних аспектів виховання з урахуванням вітчизняного досвіду. У цьому контексті заслуговує на увагу доробок, у якому представлено історичний досвід організації педагогічної взаємодії в різних регіонах України (П.Юркевич, Г.Ващенко, Я.Чепіга).

Таким чином, актуальність проблеми педагогічної взаємодії, потреба здійснення комплексного об'єктивного історико-педагогічного вивчення досвіду минулого, його переселення, інтерпретація з метою моделювання нових підходів до змісту педагогічної взаємодії спричинили вибір теми публікації.

Мета статті – розгляд історичних та сучасних поглядів щодо змісту поняття "педагогічна взаємодія" у психологічній та історико-педагогічній літературі. Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження: 1) здійснити ретроспективний аналіз сутності означеного поняття; 2) схарактеризувати вплив на тлумачення педагогічної взаємодії різних соціальних процесів; 3) розкрити особливості навчально-виховної взаємодії на сучасному етапі розвитку педагогіки.

Урахування категорії "взаємодія" як базової у педагогіці вплинуло на зміну трактування вченими таких ключових понять, як виховання і навчання. Якщо в досліджуваній нами період (друга половина XIX – початок XX ст.) виховання визначалось через вплив, який мав спрямований, суб'єкт-об'єктний характер взаємостосунків педагога і вихованців, то останнім часом як визначальне, почали використовувати поняття "взаємодія". Однак до такого становища педагогічна теорія й практика прийшла не відразу.

Друга половина XIX ст. – доба епохальних змін у суспільній й політичній думці, час, коли швидкий розвиток економіки потребував досягнень природничих наук. Усе це змусило привернути увагу науковців на людину як об'єкт навчально-виховного процесу. Одним із перших, хто розробив засади виховання і навчання на основі особливостей психології дитини, був П. Юркевич. Його успіх як викладача педагогіки описав у повісті "Хмари" І. Нечуй-Левицький, де П. Юркевич виведений під ім'ям Василя Дашковича [10]. На пропозицію П. Юркевича рада Московського університету зробила педагогіку обов'язковим предметом для тих студентів, які після закінчення навчання хотіли займатися педагогічною діяльністю.

На погляд сучасної педагогіки, цікавим є розуміння у другій половині XIX ст. П.Юркевичем сутності процесу навчання. Видатний педагог-теоретик наголошував на двобічному характері цього процесу, активній ролі учнів в оволодінні навчальним матеріалом, необхідності взаємодії учнів і вчителя в здобутті знань. Більше того, П.Юркевич привертав увагу прогресивної громадськості на те, що в процесі навчання відбувається активна взаємодія учнів, формуються міжособистісні стосунки [18].

Творча спадщина Я.Чепіги – яскраве свідчення розвитку української педагогічної теорії і практики першої третини XX ст. Критикуючи стару школу за надмірне зловживання заучуванням надрукованого в книжці, набивання голів дітей нікчемними знаннями, які навряд чи коли згодяться їм у житті, видатний діяч уважав, що в центрі нової школи повинна бути дитина. Такий висновок зроблений Я.Чепігою на засадах найновітніших течій педагогічної науки. Власне, автор проекту розробив та обґрунтував і нові вимоги до оновленої школи, і її першочергові завдання, цілі, принципи, і навіть програму, складену відповідно до років навчання. У контексті нашого дослідження важливим є те, що Я.Чепіга, не послуговуючись терміном "взаємодія", підґрунтя нової української школи бачив лише на засадах співробітництва, де педагог є співробітником дитини в освіті [17, с. 20–21].

Останні роки в Україну повертається ім'я видатного українського педагога Григорія Ващенка. У 1994 р. вийшла друком і викликала значний читацький інтерес його праця "Виховний ідеал" [2], а у 1997 р. – "Загальні методи навчання" [3]. Шукаючи відповіді на болочі проблеми педагогіки, роздумуючи над майбутнім нової української школи, нових методів навчання і виховання в ній, Г.Ващенко пропонував крізь роки освітянам звертатися насамперед до світової історії педагогічних систем. Протиставляючи дві системи освіти – авторитарну і вільного виховання – автор дійшов висновку про те, що пошук слід здійснювати, враховуючи рівень сучасних досягнень науки та історичного підґрунтя: "перша (авторитарна педагогіка) в основу виховного процесу кладе авторитет педагога чи батьків і трактує

учня виключно як об'єкт виховання, що має сприймати й засвоювати те, що подає педагог, виконувати його накази тощо. Друга (теорія вільного виховання) в центр виховання ставить людину, а педагог залишається в ролі спостерігача і організатора оточення й фактично ототожнює виховання із розвитком" [3, с. 398–399].

Проте видатний педагог пошуки організації педагогічної взаємодії в оновленій українській школі спрямовував не лише в минуле. Г.Ващенко зазначав, що "вона має бути синтезом того кращого, що є в теорії вільного виховання і в авторитарній педагогіці. Вона має поєднувати самостійність та ініціативу учня з високим авторитетом педагога, волю і свідомість своєї гідності учня зі свідомою дисципліною, творчі шукання з ґрунтовним знанням здобутків минулого та кращих традицій його" [3, с. 406]

Не користуючись дефініцією "педагогічна взаємодія", Г.Ващенко обґрунтував поділ методів на пасивні і активні, наголошуючи, що "ознака пасивності або активності учня в процесі роботи, безперечно, є істинною для навчання як процесу. Від неї залежить ціла низка інших ознак... Певна річ, поняття активності та пасивності учня в навчальному процесі мають тільки відносний, а не абсолютний характер. Не можна уявити собі такого методу, коли учень був би абсолютно активний або абсолютно пасивний. Річ тільки в мірі активності та пасивності учня, що властива формам педагогічної роботи" [3, с. 117].

Педагогічна спадщина професора Г.Ващенко є важливою для освітян сьогодні, зокрема, з погляду організації навчально-виховної взаємодії. Так, видатний педагог у навчальному процесі відзначав такі моменти: 1) організація шкільної групи або цілої школи, що її проводить учитель; 2) улаштування навчально-допоміжних закладів при школі (кабінети, лабораторії тощо); 3) підготовка вчителя до роботи з учнями (добір дидактичного матеріалу, вивчення певних явищ); 4) безпосередня праця над розробленням дидактичного матеріалу та 5) облік успішності" [3, с. 103]. Першочерговим завданням Г.Ващенко вбачав "студіювання методів, що стосуються до безпосередньої роботи учителя з учнями над розробленням дидактичного матеріалу" [3, с.103–104]. Видатний педагог, виходячи із принципових положень сучасної йому науки, виділяв два головних завдання розумового виховання молоді: 1) дати учням систематичні знання, на рівні сучасної науки які б відповідали вимогам історичного поступу України; 2) розвинути в молоді так звані формальні здібності – спостережливість, пам'ять, творчу уяву й логічне мислення [3, с.72].

Маючи досвід викладання у жіночій гімназії, Г.Ващенко критикував стару школу за надто велике зловживання механічною пам'яттю, яке обтяжувало учениць, притуплювало їхні розумові здібності. Професор обґрунтував класифікацію методів навчання з погляду участі вчителя й учнів у навчальному процесі. Поділяючи методи на активні та пасивні, наголошував, що в умовах пасивних методів активна роль належить вчителю, а учень лише засвоює матеріал. Інша, протилежна зазначеній ситуація передбачає, що в активній ролі виступає учень, а вчитель лише допомагає йому, створюючи сприятливі умови [3, с.187–189]. Тобто ми можемо дійти висновку про те, що Г.Ващенко, не використовуючи термін "взаємодія", навчання розглядав як процес передавання суспільного досвіду, організацію формування світогляду, розвиток пам'яті, спостережливості, творчої уяви, мислення, що можливе за умови активної діяльності вчителя й учнів.

Звертаючись до теоретичних поглядів педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., необхідно передовсім зауважити, що в переважній кількості методичних керівництв, посібників для вчителів, автори яких були виразниками офіційної педагогіки Російської імперії, *навчання* тлумачили як передавання знань учням, система "вчитель – учні" розумілася занадто спрощено. Учні розглядали як об'єкт навчання, які запам'ятовували істини, активність була можливою лише на етапі засвоєння знань. Так, ідеолог тогочасної освіти К.Победоносцев зазначав: "Церковне навчання ґрунтується на догмах, тому і система навчання повинна бути догматичною" [13, с. 9–11].

Поштовхом до актуалізації проблеми організації педагогічної взаємодії у радянський період стали праці А.Макаренка. Зокрема, Л.Гордін, В.Коротов, Б.Лихачов, проводячи "повну ревізію" навчання й виховання, їх доповнення новими засобами у вихованні молоді в радянському дусі, зауважували, що "основне призначення методики педагогічної взаємодії в старій, ідеологічній концепції – викликати й стимулювати або припиняти й гальмувати ту або іншу діяльність вихованців, прояв ними тих чи тих моральних якостей... Методика педагогічної взаємодії в радянській школі ... відрізняється ... тим, що наші методи – це засоби залучення дітей й молоді до активної суспільно-корисної й педагогічно цілеспрямованої діяльності, залучення їх до боротьби за комуністичне перетворення життя" [7, с. 8-9].

У підручниках пізнішого періоду, другої половини ХХ ст., зокрема в "Педагогіці" за редакцією М.Ярмаченка, зазначається, що "виховання у широкому значенні охоплює всю суму впливів, увесь процес формування особистості і підготовки її до активної участі у виробничій, суспільному і культурному житті, охоплює не лише виховну роботу школи, дитячих і молодіжних організацій, сім'ї, громадськості, а й вплив усього укладу життя суспільства, літератури, мистецтва, кіно, радіо, телебачення, а також освіту й навчання" [11, с. 243].

У контексті нашого дослідження важливим є те, що інтерес до педагогічної взаємодії в *освітній* сфері простежується із кінця 1960-х років, хоча сам термін підміняється іншими: взаємозв'язок, вплив тощо. Аналіз наукової літератури (С.Баранов, М.Данилов, І.Лернер, В.Окунь, М.Скаткін та ін.) дозволив дійти висновку про те, що в дидактиці вищезгаданого періоду вже послуговувалися терміном "педагогічна взаємодія":

1) у принципах навчання: зв'язок теорії із практикою, принцип виховуючого навчання, поєднання індивідуального і колективістського підходів до організації навчання; а також поєднання у педагогічній практиці наочності і активності, доступності і науковості;

2) у методах навчання, застосування яких завжди ґрунтується на їхньому сполученні, оскільки ефективність педагогічного контакту (і в навчанні, і у вихованні) залежить від правильного, оптимального підбору різноманіття методів та засобів;

3) комплексний вплив форм навчально-виховної роботи на досягнення поставленої мети – навчальної, позакласної і позашкільної; індивідуальної і колективної; сімейної, соціальної, організаційно-педагогічної та ін.

Як зазначала Є.Коротяєва, в 1970-х роках акценти в усвідомленні педагогічної взаємодії зміщуються у бік виховної роботи [9, с.13]. Педагогічна взаємодія трактувалась як механізм досягнення мети комуністичного виховання, що забезпечує взаємозв'язок функціонування внутрішкільних підрозділів, а також школи і найближчого оточення [9, с. 13-

14].

У контексті дослідження не можна не відзначити, що вже з кінця 1980-х років поняття "взаємодія" трактували як *інтеграція*:

1) інтеграція педагогіки, під якою розуміють міждисциплінарний характер взаємодії педагогіки з іншими науками (психологією, історією, соціологією, економікою, екологією та ін.);

2) педагогічна інтеграція, або внутріпредметна взаємодія, що здійснюється в межах педагогічної теорії та практики.

У 90-і роки ХХ ст. поняття "взаємодія" стало активно застосовуватись у теорії навчання. Зокрема, в "Педагогіці" І.Підласого читаємо: "навчання – упорядкована взаємодія педагога з учнями, спрямована на досягнення поставленої мети" [14, с. 201]. Автором виділено такі ознаки навчання: 1) двобічний характер; 2) спільна діяльність учителів та учнів; 3) керівництво з боку вчителя; 4) спеціальна планомерна організація й управління; 5) цілісність і єдність; 6) відповідність закономірностям вікового розвитку учнів; 7) управління розвитком і вихованням учнів.

"Навчання можна схарактеризувати як процес активної цілеспрямованої взаємодії між навчаючим та учнем, у результаті якого в учня формуються певні знання, вміння, навички, досвід роботи і поведінки, а також особистісні якості" [12, с. 132].

В.Галузинський і М.Свтух, розглядаючи основні категорії дидактики, процес навчання вважали "взаємодією того, хто вчить (учителя), і того, хто навчається (учня), в засвоєнні і передаванні знань, формуванні вмінь і навичок, розвитку розуму і пам'яті, своїх здібностей і кваліфікації" [6, с. 144].

У контексті дослідження найбільш переконливою є думка І.Харламова, який процес навчання розглядав як:

- передавання людині певних знань, умінь, навичок;
- цілеспрямовану взаємодію педагога й учня, під час якої розв'язуються завдання навчання;
- процес викладання й учіння;
- процес пізнання або пізнавальної діяльності [16, с. 143–144].

Перегукуються з думками попереднього автора й тези О.Власової, яка, аналізуючи зміст і сутність категорій педагогіки, зазначала, що "за суттю навчання – це процес активної педагогічної взаємодії між тим, хто навчає, і тим, хто навчається. У результаті цього процесу в учня формуються певні знання, вміння і навички, а також загальні пізнавальні здібності...навчання і виховання утворюють цілісне поняття освіти, яке є інтегральним педагогічним механізмом соціального розвитку індивіда" [5, с. 48].

Розрізняючи поняття "навчальний процес" і "процес навчання", В.Ягупов окреслив ознаки навчального процесу – це "системність, гуманність, демократичність, особистісна спрямованість, цілісність, комплексність, планомерність, націленість на конкретний результат, тривалість, організованість. Центральними його постатями виступають суб'єкти навчання (педагог та учень), між якими повинні існувати суб'єкт-суб'єктні взаємини" [19, с.16]. Це ж саме зазначав і П.Сікорський: "Навчання ми розглядаємо як процес суб'єктної взаємодії" [15, с. 125].

Про те, що навчання – це взаємодія, наголошував І. Зязюн, зокрема, "в ідеалі вчитель стає організатором самостійного навчального пізнання учнів, не головною дійовою особою в класі, а режисером їх взаємодії із навчальним матеріалом, один з одним і з учителем" [8, с.12].

Можемо дійти висновку про те, що характерною рисою сучасної педагогіки є тенденція до переосмислення зв'язку педагога й вихованця, вчителя й учня: із односпрямованого впливу до можливості активного залучення усіх включених у навчально-виховний процес, перехід на суб'єкт-суб'єктну організацію побудови взаємодії і взаємостосунків в освітньому просторі. Допоможе в цьому історичний досвід організації стосунків у навчально-виховному процесі.

Взаємодія у виховному й навчальному процесі (враховуючи, що вони утворюють єдиний педагогічний процес) вирізняється і за умовами організації педагогічної діяльності. Наприклад, виховна взаємодія, пов'язана із формуванням стосунків, носить менш регламентований, більшою мірою імпровізований характер. Стосунки суб'єктів виховної взаємодії менш залежні, ніж у ситуації навчання, яка чітко встановлює вертикальну площину взаємодій, тоді як виховні можуть розгортатись як у горизонтальній, так і у вертикальній. Тому й ступінь активності суб'єктів виховних взаємодій проявляється більш прозоро в порівнянні зі сферою навчальної діяльності.

Як зазначав І.Бех, "можна виокремити два напрями виховної роботи, які історично функціонували. Представники першого з них визнають бажаним культивування глибоко інтимних, особистісно-розвивальних стосунків педагога й дитини. Цей напрям передбачає індивідуальний підхід до вихованця і реалізує певною мірою індивідуальний потенціал розвитку особистості. Головне при цьому – формувати суспільно значущі моральні якості дитини. Другий напрям переважно орієнтований на боротьбу з недоліками вихованця; директивний стиль міжсуб'єктних відносин тут є панівним" [1, с. 17].

У монографії Л.Велитченка "Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу" педагогічна взаємодія проаналізована як системне явище в педагогічному процесі, що зазнає впливу з боку соціальної системи у плані статусно-рольових відносин у суспільстві, регламентується нормативними документами в системі освіти, визначається практикою освітнього закладу, реалізується вчителем, діяльність якого є основою для розвитку діяльності учня. Загальна закономірність педагогічної взаємодії полягає у відтворенні та засвоєнні соціального, групового, міжособистісного досвіду вчителем та учнем. Структуру педагогічної взаємодії утворюють взаємозалежності: освітньої, педагогічної, соціально-психологічної, міжособистісної систем; особистості та діяльності вчителя й учнів, усвідомлення ними інтерактивного досвіду; регулятивних і виконавчих елементів взаємодії [4].

Проведений аналіз лише увиразнив актуальність проблеми педагогічної взаємодії, адже ефективність утілення її принципів передбачає дотримання сучасних вимог з урахуванням педагогічних надбань минувшини. Отже, вартісним залишається ретроспективний аналіз творчого досвіду успадкованих сучасниками прогресивних педагогічних ідей щодо навчально-виховної взаємодії задля їхнього використання у сьогоденні.

Перспективними напрямками для подальших досліджень вважаємо порівняльний аналіз організації педагогічної

взаємодії в українській, радянській і зарубіжній педагогічній практиці XIX-XX століть, співвідношення понять "педагогічна взаємодія" і "соціалізація" у різні історичні періоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
  2. Ващенко Г. Виховний ідеал: підр. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Григорій Григорович Ващенко. – Полтава: ред. газ. "Полтавський вісник" 1994. – Т.1. – 191 с. – С.121.
  3. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. Видання перше / Григорій Григорович Ващенко. – К.: Укр. Видавнича Спілка, 1997. – 441 с.
  4. Велитченко Л.К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу. Монографія / Леонід Кирилович Велитченко. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 355 с.
  5. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посібник [для студентів вищ. навч. зал.] / Олена Іванівна Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
  6. Галузинський В. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібн. для студ. вузів / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К.: Вища шк., 1995. – 237с.
  7. Гордин Л. Лекції по педагогіка. Методика педагогического воздействия / Л. Гордин, В. Коротов, Б.Лихачев. – М.: Просвещение, 1067. – 144 с.
  8. Зязюн І.А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу / І.А.Зязюн // Рідна школа. – 2000. – № 8. – С.12–13.
  9. Коротаева Е.В. Педагогические взаимодействия и технологии / Евгения Владиславовна Коротаева. – М.: Akademia, 2007. – 256с.
  10. Нечуй-Левицький І. С. Твори в двох томах / Іван Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.1. – 640 с.
  11. Педагогіка: підруч. для пед. ін-тів та ун-тів / [М.Д.Ярмаченко та ін.]; под ред. М.Д.Ярмаченка. – Київ: Вища школа, 1986. – 543 с.
  12. Педагогіка: учебное пособие для студентов пед. вузов / [П.И. Пидкасистый и др.]; под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Пед. об-во России, 1998. – 640 с.
  13. Победоносцев К.П. Воспитание характера в школе / К. П.Победоносцев. – СПб., 1900. – С. 3–14.
  14. Подласый И.П. Педагогіка / Іван Павлович Подласый. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1996. – 631 с.
  15. Сікорський П.І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання / Петро Іванович Сікорський. – Львів: Каменяр, 1998. – 196с.
  16. Харламов И.Ф. Педагогіка: уч. пособие / Іван Федорович Харламов. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: Гардирики, 1999. – 519 с.
  17. Чепіга Я. Соціалізація народної освіти / Яків Чепіга // ВУШ. – 1917, жовтень. – С.20–78.
  18. Юркевич П.Д. Курс общей педагогіки / Памфіил Данилович Юркевич. – М., 1869. – С. 30–114.
  19. Ягупов В.В. Дидактичне поняття: "навчальний процес" чи "процес навчання" / В.В.Ягупов // Рідна школа. – 2000. – № 2. – С.16–19.
-